

Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén

MARKOVITS GYÖRGYI

„... Az eszme száll, valamit tettünk érte.
Így feleltünk a végtelen miértre.”

(Havas Endre, London 1942)

I.

EGYSÉGFRONT A FASIZMUS ELLEN

Öt kontinens sok országa vált hazátlan magyarok menedékévé az emberiség történetének legszégeylenetesebb korszakában. A magyar név becsületét őrizték a nyugat-európai ellenállási mozgalmakban tollal és fegyverrel, legálisan és föld alatt; a magyar szó becsületét védték távoli dél-amerikai országokban, Afrikában és Ázsiában, mert minden tisztességes embert összekötött az a közös meggyőződés, hogy az Ember fogalmát csak együtt s csak tettekkel menthetik át a jövő számára.

Nem véletlen tehát, hogy amikor 1942 áprilisában KÁROLYI Mihály vezetésével létrehozták Londonban a New Democratic Hungary mozgalmat, az emigrációban élő magyarok minden befogadó országban követték a példát, csatlakoztak és mozgósítottak a fasizmus elleni összefogásra.

A kortársak emlékezete szerint a második világháború idején körülbelül négyezer főt tett ki az angliai magyar emigránsok száma, közöttük neves írók, művészek, akik jelentős szerepet vállaltak a fasizmus elleni mozgósításban. S ha volt köztük számos árnyalati eltérés a gondolkodásukban, az alapkérdésben, a fasizmus egyértelmű elutasításában mindnyájan egyetértettek.

Az emigráns kommunisták alapították a *Londoni Magyar Klubot*, melynek tagsága megközelítette az ezer főt. Vezetősége kipróbált munkásmozgalmi emberekből — IGÁZ István, KELLNER György, RICHTER Mihály, SZÜSZ Miklós — és baloldali művészekből — BARTA Lajos és felesége, SZUCSICH Mária, FORBÁTH Imre, HAVAS Endre író-költők, FERENCZ László, MOSKOVICS Kálmán publicisták, SEIBER Mátyás zeneszerző — állott. Sokszorosított lapot adtak ki, a *Londoni Magyar Klub Értesítője* címmel. A klub vezetősége és tagsága híven valósította meg az egységfrontpolitikát, szoros kapcsolatban a pártonkívüli csoportokkal.

A *New Democratic Hungary* — *Új Demokratikus Mozgalom* nevű csoport, élén KÁROLYI Mihállyal, száz főnyi volt. A szervezésben és vezetésben részt vett ANDRÁSSY Katinka, KELLERMANN Zoltán, s nem utolsósorban KÁROLYI, illetve az egyesület titkára, a költő HAVAS Endre, aki a háború után, több volt emigráns-társával együtt a személyi kultusz áldozatává lett. A csoport több kiváló értelmiségit kooptált: IGNÓTUS, DUCZYNSKA Ilonát, POLÁNYI Károlyt, LÉVI Bélát. Majd még csatlakozott hozzájuk HATVANY Lajos,

KOESTLER Artur, s két könyvkiadó. PRÁGER Jenő volt az egyik, aki európai nevet szerzett a világirodalom remekei, és az antifasiszta művek közzétételével és Magyarországra csempészésével. A másik ROSNER Károly tipografus volt, aki csatlakozott KÁROLYIÉKHOZ; emigrálása előtt Magyarországon értékes tanulmányokat tett közzé a magyar fametszet fejlődéséről, a magyar grafikusművészetről. Londonban Sylvan Press néven alapított könyvkiadó vállalatot.

A harmadik jelentős irányzatot az *Angliai (Nagybritanniai) Szabad Magyarok Egyesülete* képviselte.

A NAGYBRITANNIAI SZABAD MAGYAROK
EGYESÜLETE VÁLASZTMÁNYÁNAK
1944 MÁRCIUSI DEKLARÁCIÓJA
BEVEZETÉS

(Részlet)

A Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete választmányának alapelve kezdettől fogva az, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel szolgálja a demokrácia ügyét, amiért Nagybritannia és szövetségesei harcolnak. Alapelvünk abból a rendíthetetlen meggyőződésből fakad, hogy a demokrácia ügye az igazság, a jog és a civilizáció ügye és abból a tántoríthatatlan hitből, hogy ez az egyetlen út hazánk igazi érdekeinek szolgálatában.

Bennünket Nagybritannia szabad földjén az a remény és igyekezet vezet, hogy a jövőndő szabad, független és demokratikus Magyarország törekvései Anglia érdekeivel összhangban alakuljanak ki. E célkitűzésünknek megfelelően igyekszünk egybehangolni Magyarország érdekeit Anglia és szövetségeseink érdekeivel s közülük is elsősorban azokéval akik az eljövőndő demokratikus Magyarország szomszédai lesznek.

Meggyőződésünk, hogy Nagybritannianak és szövetségeseinek érdeke az, hogy a Duna medencéjében tartós béke és biztonság uralkodjék. Ennek előmozdítása lebeg szemünk előtt, amikor ismét összefoglaljuk az elveket, melyeket követünk és melyek múltbeli törekvéseinkben is vezettek.

Megbélyegezzük a magyarországi kormányzati rendszer eléggé nem kárhoztatható politikáját, mely odavezetett, hogy Magyarország résztvett Oroszország bűnös megtámadásában, aminek következményeképpen Anglia hadat üzent Magyarországnak. Hivatkozunk itt 1941. december 6-án tett deklarációnkra. Hasonlóképpen a legkeményebben megbélyegezzük a magyarországi kormányzat nevetséges és felháborító lépését, amellyel hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak.

Ugyanúgy megbélyegezzük a magyarországi kormányzati rendszert azért az árulásért, amellyel Németországnak Jugoszlávia megtámadásánál segítséget nyújtott és ami az angol—magyar diplomáciai viszony megszakítását vonta maga után.

Bízunk abban, hogy a békeszerződés szoros politikai és gazdasági együttműködést fog elősegíteni Magyarország és szomszédai között és ez Dél-Kelet-Európa békéjének és biztonságának záloga lesz. Ennek az együttműködésnek, bármilyen formát öltön is, bele kell illeszkednie az angol—szovjetorosz szövetségi szerződés kereteibe, amelyet mi az európai újjászervezés alapjának tekintünk.

Tagjai inkább az angol—amerikai orientációval szimpatizáltak, de részt vettek a fentebb említett két szovjetbarát mozgalom által kezdeményezett akciókban is. A vezetőség a következőkből állott: BUDAY György fametszőművész, a Royal Engravers, illetve megelőzőleg Magyarországon a Szege-di Fiatalok Művészeti Kollégiumának (alapító) tagja, IVÁNYI-GRÜNWALD Béla történész, RÉVAI András, a *Pester Lloyd* volt tudósítója, TARJÁN György, a hazai Nemzeti Színház egykori művésze és felesége, a szintén színész DÁN Etelka. Részt vett az egyesület munkájában FÖLDES Jolán is, *A halászó macska utcája* című, egykor híres regény szerzője, és KABOS Ilonka, a neves zongoraművész. Az egyesületet egy fiatal diplomata alapította, ZSILINSZKY Antal, aki Londonban leköszönt tisztségéről, nem kívánta tovább szolgálni a hitlerizmushoz csatlakozott Magyarországot; részt akart venni a fasiszmus elleni harcban. Személyes tragédiája öngyilkossághoz vezette. Halála után RÉVAI Andrást választották az egyesület élére. A szervezet orgánuma a *Szabad Magyar Szemle* volt — adminisztrációját, levelezését, gépelését többnyire ZSILINSZKY és BUDAY György végezték kis régi, kopottbetűs magyar írógépükön.

A háború utolsó évében e három szervezetből a Londoni Magyar Klub kezdeményezésére és kitartó szorgalmazására végülis létrejött az *Angliai Magyar Tanács*, élén KÁROLYI Mihállyal. KÁROLYI tanulmányrangú cikkei, gyűjtőhangú, mozgósító erejű felhívásai bejárták a világ magyar emigráns lapjait, s az angol, francia, amerikai, kanadai sajtót. A Tanács *Hungarian Bulletin* címmel angol nyelvű lapot adott ki.

A fenti szervezeteken kívül néhány más, kisebb, mégis figyelemreméltó magyar egyesület segített szervezni az egységfrontot. Egyike volt a legkorábban alakultaknak az 1941 decemberében életrehívott „*Pro Libertate*”, a szabad magyarság angol barátainak szervezete. A kezdeményezés többek között BUDAY György, KABOS Ilonka, TÁBORI Pál nevéhez fűződik. Néhány személyiség az angol patrónusok közül: John BROPHY, Frank SWINNERTON írók, John IRELAND, V. WILLIAMS muzsikuskok.

Magyarországon 1941-ben betiltották a PEN működését, válaszul Londonban hamarosan megalakult a *Szabad Magyar Pen-Csoport* HATVANY Lajossal az élén, KÖRMENDI Ferenc és TÁBORI Pál közreműködésével. *Ady Endre Társaság* is élt Angliában a második világháború alatt. Az emigránsok emellett részt vettek angol antifasiszta szervezetek munkájában, így például a szovjet nagykövetség keretében működő *Women's Anglo-Soviet Committee* választmányának tagja volt FÖLDES Jolán. Az 1943. június 12-én Londonban ünnepélyesen megnyitott *Szabad Magyar Ház* a kultúra eszközével támogatta a fasiszmus elleni harcot. A londoni PEN a háború befejezésekor segélyakciót szervezett a magyarországi írók számára.

KÁLDOR Gyula a koronatanú hitelességével emlékezett vissza az angliai magyar emigránsok munkájára:¹

1 KÁLDOR Gyula feljegyzése 1971. márc. 29.

SZABAD MAGYAR SZEMLE
A Nagybritániai Szabad Magyarok Egyesületének Értesítője

London, 1943. június 2.

SZABAD MAGYAR HÁZ LONDONBAN

írta: Buday György

A rádió nap-nap után a világháború, de bizvást elmondhatjuk, hogy az egész emberiség történetének nagy horderejű új fejleményéről beszél. A lapok döntő jelentőségű és a világ jövőjét meghatározó események híreivel vannak teli. Az emberibb világrendért folyó hatalmas mérkőzés hátterében, a példátlan méretű erőfeszítések mögül már-már felcsillan a jövőnk korok egy-egy formája. Az emberiség sorsa dől el ezekben a napokban és mi, akik kezdetül fogva bizva bízunk abban, hogy a közelgő döntés egy jobb, igazságosabb és egyenletesebb társadalmi rend alapjait veti meg a világ számára, boldogan állapíthatjuk meg, hogy ma már nemcsak a rendíthetetlen hit, hanem a hadi és politikai események hírhelye is igazolja ezt a várakozást.

Ilyen, végre valóban "történeti" időszakban első látásra talán profánnak tetszik, ha ezen a helyen egy pillanatra mégis a magunk szűkebb kis közösségének szentelünk egy pár percet. A Szabad Magyar Szemle hasábjain azonban nem haladhatunk el szótlánul két olyan esemény mellett, mely a nagybritániai magyarok közösségét érinti és mozgalmunk törekvéseinek figyelemre méltó állomása. Álljunk meg tehát egy percre szerény mozgalmunk e kettős stációjánál.

Már első, nyomtatott körlevelünkben, melyet az itteni magyarokhoz intéztünk, tervbe vettük egy Magyar Ház felállítását Londonban, hol az ittélő magyarok a magyar otthon melegségét érezhetik, bármily messzire szakitottak is el az események szülőhazánktól. Ez a magyar otthon, a Szabad Magyar Ház most megvalósult. Létrehozása egyik leghőbb vágya volt egyesületünk alapító elnökének, Zsilinszky Antal barátunknak s most, hogy a terv tető alá jutott, a siker feletti őszinte örömlünkben egyetlen nagy fájdalomunk csak az, hogy ő, aki szívében oly szeretettel dédelgette ezt a tervet, ő nem érthette meg annak megvalósulását! A Szabad Magyar Ház termeiben, gyűlésein, előadásain, éttermében, könyvtárában és irodáiban, a falak között és a tápok szívében ott él majd az az egymásiránti kedvesség, előzékenység, segítőkészség és az igazi közvetlen, baráti légkör, melynek megteremtésében Zsilinszky Antal oly nagy mester volt.

A Szabad Magyar Ház megnyitásának és első összejöveteleinek időpontjáról Szemlénk más helyén tudatjuk kedves tagtársainkat és barátainkat: kérjük látogassák klubházunkat minél gyakrabban és segítsenek azt igaz magyar otthonná tenni. Otthonná, ahová szívesen hívhatjuk meg angol barátainkat is, ahol összehozhatjuk őket honfitársainkkal, érdekes angolnyelvű előadásokra invitálhatjuk meg, s magyar ebédrel, magyar vacsorával vendégelhetjük meg őket egy meghitt környezet baráti légkörében: olyan légkörben, melyben minden tagtársunk joggal és méltán érezheti házigazdának magát, hiszen ez a Ház valóban - valamennyiünké egyformán.

MEGHIVO
A NAGYBRITANNIAI SZABAD
MAGYAROK EGYESÜLETÉNEK

1944.

január—februári
rendezéseire

A SZABAD MAGYAR HÁZBAN
22 MANCHESTER SQUARE, W.1
Tel : WELbeck 6340

BUDAY György metszete. V = Victory = Végső győzelem

„A három angliai demokratikus, antifasiszta szervezet közül ki kell emelni a számbelileg legjelentősebb és szervezetiileg legerősebb szervezet, a Londoni Magyar Klub kultúrpolitikai tevékenységét. A LMK szervezésében rendszeresen hangzottak el előadások társadalmi, politikai, irodalmi és más témakörökben. A leggyakoribb előadók voltak a LMK vezetői közül dr. Ferencz László, Forbáth Imre, Káldor Gyula, Kellner György, Moskovics Kálmán, Radó Zoltán, Richter Mihály, Szűsz Miklós. Mint vendégek tartottak előadást, többek között: Károlyi Mihály, Buday György, Havas Endre, Ignótus Pál, Iványi-Grünwald Béla, Révai András és mások. Az egyes előadásokat a LMK nyomtatásban is megjelentette, mint például Károlyi Mihály *«Október és ma»* című, 1942-ben tartott előadását és Radó Zoltán *„Az angliai magyarság egységéért”* címmel tartott előadását. A LMK kiadásában jelent meg *«A szabadság útján»* című brosúra Moskovics Kálmán szerkesztésében.

A LMK keretében működött és színvonalas előadásaival nagy közönséget vonzott a Pódium politikai kabaré. Az előadások számai nyomtatásban is megjelentek és nagy példányszámban keltek el Londoni Pódium címmel a LMK és a Szabad Magyarok Egyesülete közös kiadásában. A LMK színtársulata előadta a *«Balaton»* és a *«Három kis pék»* című antifasiszta operaparódiát. A darabokat Mikes György írta, zenéjét Seiber Mátyás szerezte.

Meg kell emlékezni Barta Lajos és Szucsich Mária tevékenységéről is. Noha emlékezetem szerint írásaik Angliában nem jelentek meg, de több kisebb színdarabot és jelenetet írtak a LMK színtársulata részére és előadásokat tartottak a Klub rendezvényein.”

A klub vegyeskórusa angol egyesületek közönsége előtt is fellépett, népszerűsítette a magyar zenét. A B.B.C. néhány KODÁLY-énekszámot lemezre vett, s ezeket felhasználta a Magyarország számára sugárzott adásaiban. A magyar kórus az ifjúság 1943-as nemzetközi fesztiválján is szerepelt a Royal Albert Hall-ban.

A visszaemlékezést néhány korabeli dokumentum is hitelesíti: a LMK írógépen sokszorosított felhívása, mely a klubtársakat az énekkórus próbáira hívja — ezeket a kommunista sejt egyik tevékeny tagja, SALGÓ Éva szervezte; az 1942-ből származó Májusi Meghívó a klubesték programjával (TÁBORI Pál: *Angolszász költők*, BUDAY György: *Magyar ifjúsági mozgalmak az elmúlt húsz év alatt*; FORBÁTH Imre: *Széchenyi*).

*

„... *hogy mi ne legyünk német gyarmat!*”

Az angliai magyar írástudók számbelileg nem sok, de mégis értékes kiadványokkal járultak hozzá az antifasiszta világirodalom gazdag terméséhez. Regények és drámák, verseskötetek és a napi harcot szolgáló brosrák, filmforgatókönyvek és filozófiai munkák tanúsítják a londoni magyar könyvkiadás résztvevőinek elkötelezettségét.²

Egyike az első, angliai kiadású, a náci „filozófiát” leplező munkának magyar szerző, KOLNAI Aurél tollából származik, 1938-ban adta ki a *Left Book Club War against the West* címmel, angol nyelven. A háborús idő-

2. Az angliai magyar emigráció irodalmi munkásságának felmérésében — megfelelő dokumentumok híján — egyelőre nem vállalkozunk a teljesség igényével.

NAGYBRITANNIAI SZABAD MAGYAROK EGYESÜLETE

ELŐADÁSOK

A SZABAD MAGYAR HÁZBAN

22, MANCHESTER SQUARE, W. 1

Tel: WELbeck 6340

1943 OKTÓBER

16-án, szombaton délután 5 órakor:

A MAGYARORSZÁGI HELYZET: ÚJ
FEJLEMÉNYEK. DR. IVÁNYI-GRÜN-
WALD BÉLA beszámolója.

Belépődíj nincs. Minden érdeklődőt szívesen
látunk.

23-án, szombaton este 8 órakor először,

24-én, vasárnap délután 5 órakor másodszor:

LONDONI PÓDIUM.

Irodalmi kabaré, teljesen új műsorral.

Konferál: IGNÓTUS PÁL. Szöveg:
MIKES GYÖRGY. Zene: SEIBER
MÁTYÁS. Rendező: TARJÁN GYÖRGY.

Belépő, tagoknak 2/-, vendégeknek 2/6. A
jegyrendeléseket a beérkezés sorrendjében
vesszük figyelembe.

16-án és 30-án szombaton este 8.30-10.30:

TÁNC

Belépő: tagoknak 2/-, vendégeknek 2/6.

szak egyik első, magyar nyelvű kiadványa 1940-ben jelent meg Lincolns-Prager könyvei között a következő címmel: „A háború kezdetének belső története. Egyedül jogosított magyar kiadás”. A kiadó gazdája, PRÁGER Jenő bécsi, pozsonyi, prágai emigrációja után, a világháború előestéjén továbbmenekülésre kényszerült, Londonban telepedett le, s ott is halt meg 1967-ben.

A Londoni Magyar Klub által kiadott sorozatban jelent meg az a kis broszúra, mely JÓZSEF Attila *Hazám* című költeményének emlékeztető sorait viseli címként: „... *hogy mi ne legyünk német gyarmat!*” Borítólapján felül áll a sorozatcím: A Londoni Magyar Klub Kis Könyvei, lenn pedig *Külföldi magyarok otthoni magyarságához*. Ez a könyvritkaság annakidején nem kerülhetett be a magyar Nemzeti Könyvtárba. Két alapvető kordokumentumot tartalmaz. A bevezetés szövegét idézzük:

„A MAGYAR HADIFOGLYOK ÜZENETE 1942 elején jelent meg. Szovjetoroszországban a hadifoglyokat nemcsak emberi bánásmódban részesítik, hanem lehetővé teszik, hogy szabadon vitassák meg hazájuknak és ennek a mai nagy küzdelemnek minden kérdését. Sőt, azt is elősegítik, hogy a szétszórta fekvő fogolytáborok megbízottai találkozhassanak és beszámolhassanak a táborukban folyó élénk politikai életéről, szabadon alkotott véleményükről és élénk vitáik eredményéről. Így jött létre a magyar hadifoglyok első konferenciája, amelyen az összes fogolytáborok demokratikusan választott kiküldöttjei vettek részt. A konferencián a háború okairól, s főleg arról volt szó, hogyan találhat kiutat a magyarság a mai helyzetéből. A tanácskozás eredményét a magyar néphez intézett felhívásban foglalták össze, amelyet a konferencia minden résztvevője aláírt. Nevüket, otthoni címüket és csapattestük pontos megjelölését a moszkvai magyar rádió is közvetítette.

A SZOVJETOROSZORSZÁGI MAGYAROK FELHÍVÁSA 1942 áprilisában jelent meg. A Moszkvában és a Szovjetszövetség más városaiban tartózkodó magyar írók, tudósok és a magyar munkásmozgalom ott élő vezetői fordultak ezzel a felhívással a magyar néphez és állást foglalnak a mai magyar élet minden alapvető kérdésében.”

(Ez utóbbi felhívást közel félszázan írták alá, közülük itt csak néhányat említünk: BALÁZS Béla, DIENES László, HUNYA István, LUKÁCS György.)

A két dokumentumot KÁLMÁN Miklós írása követi, *A mi kötelességünk* címmel. Az emigránsok felelősségről szól, majd így folytatja:

„Szeretnénk a közelébe kerülni minden magyar katonának, tudatára ébreszteni annak, hogy minden puskalövésre orosz, ukrán, szerb, lengyel, cseh, francia asszonyok és gyermekek félelmetes felajdulása, gyűlöletes átka a visszhang, és ez az átok mindnyájunk fejére hull... Minden nappal sürgetőbbek a mi kötelességeink is. Az a veszély fenyeget, hogy fontos teendőket elmulasztunk, szinte önként kínálkozó cselekvési alkalmakat elszalasztunk, mert különálló csoportokban s egyénileg elszórta állunk itt. Ki vállalhatja ezért a felelősséget? ... Egyedül tettek s nem szavak segíthetnek a magyar népen is!”

Ez az egységre törekvés, ez a felelősségérzet hatja át a többi angliai magyar kiadványt is. 1942-ben jelent meg FORBÁTH Imre *Panasz és remény* című kötete. Az orvos-költő, aki 1918-ban lépett be a kommunista pártba, a Tanácsköztársaság leverése után Csehszlovákiába emigrált. Ott gyógyította a munkáskerületek lakóit, s szerkesztette a cseh nyelvű PETŐFI-köte-

A LONDONI MAGYAR
KLUB KIS KÖNYVEI

„...hogy mi ne legyünk
német gyarmat“

KÜLFÖLDI MAGYAROK
OTTHONI MAGYAROKHOZ

A MAGYAR HADIFOGLYOK ÜZENETE

Magyar testvérek! Bajtársak!

A Szovjetszövetségből fordulunk hozzátok, ahol fogságban vagyunk. Uraink erőszakkal háborúba kergettek bennünket a szovjetnép ellen, amellyel semmi viszályunk, vagy ellentétünk nem volt.

Arra kényszerítettek bennünket, hogy Náci-Németországnak, a magyar nép esküdt ellenségének érdekeiért harcoljunk. ~~A németek a fronton rosszabbul bántak velünk, mint a földesur bánták a cselédjével.~~ Népünk egész történelme annak az évszázados harcnak a története, amely a Magyarország elnyomására irányuló német támadások ellen folyik. Apáink a németek ellen harcoltak, Kossuth ellenük vezette a magyar honvédsereget. Tengernyi vér folyt már a nemzeti függetlenségünkért vívott harcban s a németek mégis újra urak lettek Magyarországon.

Most Hitler és Horthy, az ő béréncé, a román bojárokkal együtt, akik kiozzák és sanyargatják a román népet, ebbe a rablóháborúba hajszoltak bennünket. Horthy és Bárdossy kormánya úgy táncol, ahogy a németek füttyölnek. Bárdossy Hitler rendeletére lett miniszterelnök. Hitler rendeletére távolították el Werth tábornokot, a vezérkar főnökét, a legjobb magyar katonai szakértők egyikét. Hitler rendeletére biztosítottak a magyarországi német kisebbségnek több jogot, mint amennyit mi, magyarok élvezünk.

A németek könyörtelenül kirabolják országunkat. Rátesszik kezüket a magyar gyárokra, üzemekre és bányákra. Kisajátították a magyar vasutakat. Tönkreteszik mezőgazdaságunkat s bennünket, magyar parasztokat koldusbotra juttatnak. A termést Németországba szállítják, míg a magyar asszonyok és gyermekek éheznek. Ki tette Hitler-Németország gyarmatává a mi gazdag országunkat? Ki adta el magyar hazánkat a németeknek? Kik ezek a hazaárulók?

Horthy, a fehér terror szervezője, akinek kezéhez sokezer munkás és paraszt vére tapad. Bárdossy, egy nyomorult áruló, Hitler régi fizetett ügynöke, aki Teleky Pál grófot öngyilkosságba kergette és holttestén át kapaszkodott a hatalomra. Horthy és Bárdossy gyűjtőtábor, haditörvényeket, akasztófát és tömeges kivégzést jelent.

tet. 1939-ben költözött Londonba, ott írta utolsó versét, az *Emigráns dalát*. Londoni kötete címadó versének utolsó szakaszából valóban a remény csendül:

„... figyeljük a zivataros égboltozatot
s híven kívárjuk az Idők teltét
már itt-ott bíboron fel-felcsillog
emberszív titokzatos csillaga: Szabadság!”

A „barna pestis” — ahogyan a korabeli irodalom a hitleri fasizmust nevezte — állásfoglalásra készítetett minden tisztességes embert. A Magyarországon inkább csak sikeres regényeiről ismert KÖRMENDI Ferenc emigrációjában „politikus-íróvá” lett. *Adversary of men* — *Az ember ellensége* című drámájában gyilkos íróniával leplezi le HITLERT és egész vezérkarát.³ A könyvet a londoni Secker and Warburg adta ki 1941-ben, a borítólapon TOPOLSKY, lengyel festőművész rajzával. A dráma egy részletét a Nagy-britanniai Szabad Magyarok Egyesületében rendezett kultúresten magyar nyelven előadták. 1942-ben a Sylvan Press, azaz ROSNER Károly adta ki KÖRMENDI *Júniusi hétköznapi* című regényét. A Buenos Aires-i *Új Világ* elismerő kritikájából idézünk:

„... Háború idején, ellenséges ország nyelvén könyvet adnak ki. Lehet-e szebben kifejezésre juttatni a szabadságot? Odahaza csak köntörfalazással, dadogva lehet elmondani negyedigazságokat; itt Londonban Körmendi Ferenc leplezetlen nyíltsággal tárhatja fel a magyar zsidók problémáit. Külön köszönetet mondunk az angol kiadónak és mindazoknak, akik ezt lehetővé tették. Körmendi regényének hőse magyar zsidó kispolgár, aki alól 1939-ben kicsúszik a talaj, elveszti állását és kivándorolni kényszerül. Az író egy júniusi hétköznapon — elutazásának napján — lepi meg a szentimentális, tanácstalan magántisztviselőt és egy napba sűríti bele a cselekményt, mely az első sortól az utolsóig drámai feszültséggel halad a kikerülhetetlen végzet felé. A fiatalember, mielőtt elindulna az anyagi és lelki reménytelenségbe, addig-addig búcsúzik a szívéhez nőtt Budapesttől, míg a Dohány-utcai zsidó templom péntek esti istentiszteletén le nem teríti a náci bomba, melyet egy volt iskolatársa dob a Hitler árnyékában imádkozó zsidókra . . . Külön érdeme, hogy kitűnő megfigyelőrével elevenítette fel a fasiszta gőzben párolgó 1939-es Budapestet.”⁴

A szerző a regényben szereplő baloldali újságírónak a főhőshöz szóló szavaiba sűrítette fő mondanivalóját:

„... A német nyomás napról-napra súlyosbodni fog a kontinensen mindeütt, de különösképpen Magyarországon fog erősödni, ahol a legkészségesebben fogadják a hatalmi körök; hiszen itt elegendő ráfújni a reakció parazsára és máris fellobban az ellenforradalmi szellem lángja. Ma azonban már nem enyhe szél-fuvalmokról van szó, hanem olyan viharról, mely könnyen kifordítja a világot négy sarkából . . . A nemzetiszocializmus totális háborúja rettenetes szenvedéseket tartogat az ellenfél számára, de még szörnyűbb lesz azoknak a sorsa, akik mint barátok vagy szövetségesek, Hitler oldalán állanak majd ki. Először testi és lelki rabszolgái lesznek a németeknek, azután áldozataivá válnak a nemzeti-szocialista világhuralmi őrületség bukásának . . . Bármilyen következik is, mondta

3. KÖRMENDI Ferenc: *Adversary of Man*. (A Historical fantasy in three acts. A borítólapon TOPOLSKY lengyel festőművész rajza.) Transl. from the Hungarian by Lawrence Wolfe. London 1941, Secker and Warburg. 175 p.
4. *Új Világ*. Buenos Aires 1942. 26.

ADVERSARY OF MEN

FERENC KÖRMENDI

MENDI FERENC

JUNYHUSH HÉTKÖZNAP

REGÉNY • SYLVAN PRESS • LONDON

sötéten, Magyarországnak rossz lesz. Kényszerből vagy árulásból kiszolgáltatva, urainak jószántából s a maga akarata ellenére ott fog állni és ott fog pusztulni a németek mellett. *Ezt a sorsot, öntudatlanul is, már akkor vállalta vagy inkább idézte magára a magyarság, amikor tizenkilencben tűrte, hogy fölébekerekedjen az ellenforradalom, és a nacionalizmus hajójában a náciizmus örvénye felé kormányozza...*"

TÁBORI Pál is a fasizmus elleni harc szolgálatába állította tollát az emigrációban. Angol nyelven, 1938-ban jelent meg a náci mítoszt leleplező satirikus pamfletje *The Nazy myth* címmel, PALLAS, azaz FORBÁTH Sándor kiadásában. 1943-ban pedig regényben dolgozta fel a fasizmus által hontalanságba taszítottak sorsát, *They Came to London* címmel. A regény Hodder and Stoughton kiadásában jelent meg.⁵ TÁBORI, negyedszázaddal a háború befejezése után elevenítette fel emigrációs emlékeit:

„Két kiadomnál tizenegy eredeti könyvem jelent meg. Volt közöttük novelláskötet, három kalandos történet a háború egy-egy izgalmas szakaszáról, ifjúsági történet... Talán hármát megemlíthetnék külön, mint kedvenc gyermekeimet. Az elsőnek *They Came to London* — Londonba jöttek — volt a címe. Ez tizenkét különböző nemzetiségű, foglalkozású, korú férfi históriája, akik mind Londonba jönnek kalandos utakon, hogy harcoljanak a náciizmus ellen. Van közöttük kínai tudós, dán porcelángyáros, amerikai rádióriporter, görög apát és norvég hajóskapitány. Valamennyien találkoznak a normandiai partraszállásnál, mely a könyv kerete, bevezetője és befejezője; a könyv maga kilenc hónappal a partraszállás előtt íródott. A másodiknak *Two Forests* — Két erdő a címe. A harmadik regénynek *Bricks upon Dust* — Téglák a porban a címe s egy képzeletbeli kelet-európai város újjáépítésének első évéről szól...”⁶

Értékes dokumentum a londoni Bale et Staples Ltd. kiadásában, TÁBORI Pál szerkesztésében, BUDAY György illusztrációival megjelent *Hungarian Anthology*, a Modern Reading Library sorozat 5. darabja, melyhez John BROPHY írta a bevezető sorokat. TÁBORI Pál a következőképpen foglalta össze a kötet rendeltetését:

„Ez a szabad magyar antológia kilenc magyar író és egy művész közös műve, akik elhatározták, hogy tollukat a tengelyhatalmak elleni harcnak szentelik, hazájuktól távol, a szerencsétlen ország érdekében. Hárman közülük Amerikában élnek, a többiek pedig Angliában, és a másik Magyarországot, a szabadság és a demokrácia Magyarországot reprezentálják, melynek ki kell bontakoznia ez után a háború után. Tudják, hogy honfitársaik ezrei vesznek részt a magyarországi totális rothasztás elleni törekvésben, és csak ők az új magyar állam úttörői, akik képesek arra, hogy egyetértést találjanak a szomszédnépekkel. E kötet egész bevételét felajánljuk a német és olasz lágerekben szenvedő angol írók szenvedéseinek enyhítésére.”

A kötetben szereplő szerzők: BIRÓ Lajos, FALUDY György, FÖLDES Jolán, MOLNÁR Ferenc, HANS HABE, KÖRMENDI Ferenc, KOESTLER Artur, MIKES György és TÁBORI Pál. Az antológia példányai — az összeállító tanúsága szerint — néhány darab kivételével elégték a háború idején.

5. TÁBORI Pál: *The Nazy Myth*. (Pamflet. London 1938), Pallas (FORBÁTH Sándor kiad.) 64 p.; TÁBORI Pál: *They came to London*. (Regény.) London 1943, Hodder and Stoughton.

6. TÁBORI Pál személyes közlése 1971. máj. 24.

Az antológia egyik munkatársa, BIRÓ Lajos — ADY Endre barátja — Bécs, Róma, Párizs, Berlin menekült-stációit megjárva végül szintén Londonban állapodott meg, s ott is halt meg 1948-ban. Egyazon évben, 1942-ben két drámája jelent Londonban, angol nyelven.⁷ A Nagybritanniai Magyarok Egyesületének *Szabad Magyar Szemle* című orgánuma 1942. május 15-i számában értékelte a *School of Slavery — A rabszolgaság iskolája* előadását:

„... a Westminster színházban játszották nagy sikerrel. A dráma megrázó erővel mutatja be azokat a szisztematikus és hideg számítással végrehajtott gonoszítottakat, amelyeket a németek Lengyelországban elkövetnek, és a lengyel nép hősie, rettenthetetlen ellenállását.”

A *Szemle* ugyanebben a számában adott hírt egy másik magyar szerző, PRESSBURGER Imrének, a londoni His Majesty's Stationary Office-nál publikált filmforgatókönyvéről. Az *One of our aircraft is missing — Egy repülőgépünk elveszett* — című filmet 1942 áprilisában mutatták be.

A költészetében JÓZSEF Attila eszmevilágát hordozó HAVAS Endre, a Sorbonne volt hallgatója, aki mint az illegális kommunista párt és a KIMSZ tevékeny tagja Magyarországon börtönbüntetést szenvedett, a háború idején Franciaországba, Casablancába s végül Angliába menekült. Londonban 1943-ban jelent meg *A menekülés könyve* című kötete a Sylvan Pressnél, a szintén londoni emigráns BIRÓ Bálint festőművész négy eredeti fametszetével, ANDRÁSSY Katinka angol nyelvű bevezetőjével. *Litánia nemzedékem-hez* című versében a hontalanok közös érzését sűríti tömör sorokba:

„Írt adjatok az írhatlan magányra,
Otthont az égő otthontalanságra,
Új országot az országtalanságra,
És világot a világtalanságra.
Óh adjatok egymás hívó szavára,
Hogy élni tudjunk végre valahára.”

Az „új otthon” megtestesítője KÁROLYI Mihály a költő szemében is. Hozzá írt versének utolsó szakaszát idézzük:

„... Az országban
a Te nevedet zúgnák a szegények;
úgy szeretnének, oly áhitattal,
mint Te szereted őket éjjel-nappal
e félelmes és szánandó világban,
s tán olyan nagyon szeretnének Téged,
hogy az országot is megmentenék Véled.”

Az otthon, a haza, az ország sorsa, elválaszthatatlanul az emberiség közös sorsától, állott az emigránsok gondolkodásának és tevékenységének középpontjában. 1943. szeptember 19-én a Londoni Magyar Klub és a Nagy-

7. BIRÓ Lajos: *Miss Patricia's Seven Houses*. (Vígjáték.) London 1942.; BIRÓ Lajos: *School of Slavery*. (Dráma.) London 1942.

HAVAS ENDRE
A MENEKÜLÉS KÖNYVE

Bíró Bálint
4 eredeti rajzzal

SYLVAN PRESS KIADÁSA LONDON 1943

KÁROLYI Mihályné bevezetője HAVAS Endre A menekülés könyve című művéhez

INTRODUCTION

This collection of "Poems during Flight" are those of a young Hungarian poet, E. Havas, reared in those dark and desperate years of post- and pre-war Hungary, in the quagmire of complete political and intellectual stagnation, in an atmosphere stifling thought and will, where to be brave and human and sincere was taboo, where poverty was despised, and where, as Endre Ady, the poet, has said: "Woe to those who are no masters or blackguards."

We therefore render special tribute to those artists and poets who, in spite of the dark ages which have overrun our country, remain unaffected by the general decay around them, untouched by the spirit of cynicism and the worship of material success and kept their greatest treasure, their intellectual integrity. Escaping through a Europe in flames, Endre Havas managed to save his faith and his love for humanity, intact and pure, for that humanity which had let him down, and for that country which had cast him out. He carried the songs of his conviction and his invincible faith for a better world with him.

Deprived of all material goods (he could write only for his knapsack), he brought his poems to the "blitzed" London, last hope of the subjugated and suffering continent, where under the smouldering ruins something new was stirring. A friend of Roger Martin du Gard, he was moved by the same invincible spirit which the French writer expresses in a letter to him written on the 8th January, 1941, and in which he says "J'ai traversé de grandes périodes de découragement, mais sans jamais perdre espoir, et maintenant moins que jamais. Même là où s'accumulent les ruines le soleil se lève tous les jours. . . . Ayons confiance, il n'y a jamais rien de définitif."

The poems of Havas are filled with the yearning for a world free from that unnecessary suffering which he had witnessed in his own country, with heartrendering love for the under-dog, the persecuted, the disinherited. Here we feel the influence of Attila József, the greatest Hungarian poet between the two wars, the

219026

4

poet of the poor, whose revolutionary lyrics grew like lilies out of the Hungarian morass. Havas is led by his unwavering fidelity towards his loves and hatreds and passions, towards his friendships, towards his comrades in ill fate and defeat. The comradeship of the fighters against fascism. The breaking down of our past creeds, the confusion of values, of lost illusions, were a hard test to pass. Europe was overrun by death, by many deaths, not only by those of the body, but by the death of hopes, of creeds, of loves, the death of a past world, whose corpse we were dragging after us, like a leaden weight.

Chased, fleeing from frontier to frontier, in the perpetual fear of being betrayed and delivered to the enemy by those for whom they were ready to give their lives, the best have not lost courage, and have still the force to continue the struggle. For as long as passion for truth, love and justice guides the pen of our young writers, there remains hope that this squalid world of the past twenty years will come to an end. The world can only be saved by men with such faith and such passion, for only those who believe in life and love it, are ready to die to make it better, and only that faith for which we are ready to die is worth living for.

Suffering, pain and love have unbound the tongue of poets, such as Aragon, who could never have produced "*Crève Cœur*" if the memory of Dunkirk—"l'écho des chars"—would not for ever have been in his heart. If the world is in pain, if the fatherland is in pain, the poet has to suffer as well. There are no Ivory Towers left to protect the artist. He must be the quintessence of life itself. If death is a part of that life, he has to participate in it.

Salvaged from the wreckage of a submerged continent few values remain intact; some songs, some memories, some hopes and the threads of a faith to which we cling painfully. But it is still the same one? I think that the seeds of a new faith are still buried underneath the earth and that one day, in spite of our sceptical age, it will find its way to the surface. For, as Havas says: "The sacrifice is our child."

CATHERINE ANDRASSY

britanniai Magyarok Egyesülete közösen tartott gyűlésén vitatták meg a helyzetet és a felszabadulásért folytatott harc módját. Ott hangzott el RÉVAI András előadása, mely hamarosan nyomtatásban is megjelent⁸:

„(a hazai ellenállás) méretei vitások lehetnek, ténye azonban nem lehet vitás. Az nyilvánvaló, hogy a mai Magyarországon, ahol a nyílt politikai ellenállásnak a lehetőségei messzebbmenők, mint bármelyik más tengelyországban, vagy tengelymegszállás alatt álló országban, a földalatti szervezkedés nem az egyetlen és kizárólagos módja az ellenállásnak... Számos jele van azonban aktív szabotázsra... ami pedig a propaganda-szervezkedést illeti, úgy hivatkozom azokra a röpiratokra, amelyeket néhány hét előtt kobozott el a magyar rendőrség...”

A brosúra őrzi a gyűlésen részt vett londoni magyarok üzenetét a hazaiakhoz:

„Az ellenállás minden erejének össze kell fogni, hogy leszámoljon azzal a kormányrendszerrel, amely a nemzet érdekeit idegen érdekeknek rendelte alá. A magyar nép csak akkor teljesíti történelmi hivatását, hogyha saját magát szabadítja fel.”

Az utolsó háborús évből két kiemelkedő magyar vonatkozású angliai dokumentumról maradtak fenn adatok. Az egyik LUKÁCS György német nyelvű, gépirásos sokszorosításban terjesztett írása: *Der deutsche Faschismus und Nietzsche*. London 1944, Freier Deutscher Kulturbund in Gross-Britannien. A másik Az Angliai Magyar Tanács programja, melyet az 1944. március 28-án Londonban tartott alakuló ülésén fogadtak el. A bevezető sorok tömören foglalják össze a Magyarország megszállásával bekövetkezett helyzetet:

„A magyar ellenforradalom 25 éves bűnös politikája, amely Magyarországot a német hódító tervek szolgálatába állította, veszélyes helyzetbe sodorta a magyarságot. A Horthy—Bárdossy, majd később a Horthy—Kállay kormány egészében kiszolgáltatta a németeknek az ország erőforrásait és készleteit és vakon bízva az ígért zsákmány reményében, a magyar népet diestelen háborúba kényszerítette bele a szabadságukért küzdő népek ellen. Az uralkodó klikk politikája végül is ahhoz vezetett, hogy a németek megszállták Magyarországot, hazánkat német tartománnyá és hadszíntérre változtatják. A magyar nép léteérdeke, hogy e szegyeteljes és végzetes helyzetből szabaduljon, hogy megtalálja az utat a demokratikus, függetlenségükért harcoló, haladó népek táborába...”

A program kilenc világosan megfogalmazott pontban tűzi ki a feladatokat, a felszabadulás után megvalósítandó alapvető reformokat. A programot a Tanács nevében KÁROLYI Mihály írta alá.

Anglia befogadta a menekült magyarokat, lehetőségeket biztosított és segítséget nyújtott számukra a közös ellenség elleni harcban. A háború után mégis sokan haza vágytak, — ahogy HAVAS Endre írta, „mert London jó, de mégis pusztaság...”. Legtöbben közülük haza is tértek; a londoni

8. RÉVAI András: *Olaszország fegyverletétele és a magyarországi helyzet*. Bev. Radó Zoltán (London 1943), Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete és a Londoni Magyar Klub kiad. S Sidders et Son Ltd. 15 p.

ÜZENET OTTHONI HONFITÁRSAINKNAK

(Felolvasta Richter Mihály, szeptember 19-én)

Az 1943 szeptember 19-i gyűlés résztvevői a következő üzenetet küldték otthoni honfitársainknak, melyet a londoni rádió 1943 szeptember 23-án közvetített Magyarországra:

Az angliai magyarság örömmel üdvözl minden olyan megnyilatkozást és minden olyan erőfeszítést, amely a magyar nép felszabadítását szolgálja. Bármennyire is biztatók a jelek, amelyek a magyar nép felébredésére mutatnak, mély aggodalommal tölt el bennünket, hogy ezek eredményhez mindaddig nem vezettek. Magyarország még ma is részt vesz Németország oldalán a német érdekekért folyó háboruban.

Az olasz fegyverletétellel megkezdődött a fasiszta érdekeket szolgáló hatalmak bomlási folyamata. A magyar népnek nem szabad tétlenül várnia a jövő fejleményeit. Mi, angliai magyarok, akik szabad földön élünk és szabadon beszélünk, megértjük otthoni barátaink nehéz helyzetét, ugyanakkor azonban világosan látjuk, hogy csak a minden kockázatot vállaló bátor fellépés mentheti meg a nemzetet. Világosan látjuk, hogy a jelen óra sürgető erővel tette szót. Ezért aggódva figyelmeztetjük, kérlek szóval fordulunk honfitársainkhoz, hogy további halogatással ne tegyék kockára a nemzet jövőjét. A magyar nép alkotó rétegeinek haladékok nem tűrő feladata, hogy azonnali hatállyal beszüntessen mindennemű együttműködést a németekkel. Hivjon vissza minden katonát Oroszországból. Zárja le az ország gazdasági erőforrásait és közlekedési rendszerét a németek elől és használja fel fegyveres erejét az ország megvédésére a németekkel szemben.

Mi, angliai magyarok örömmel üdvözljük az alkotó magyar erők: a munkásság, parasztság és értelmiség nyílt összefogását. Meggyőződésünk, hogy ma, ezekben a sorsdöntő órákban minden ellenzéki tényezőnek, akár nyíltan, akár a föld alatt küzdenek ugyanazért a célért, össze kell fogniuk, mert csak az összes ellenálló tényezők együttes erőfeszítése vivhatja meg sikeresen az ország függetlenségi harcát. *Az ellenállás minden erejének össze kell fogni, hogy leszámoljon azzal a kormányrendszerrel, amely a nemzet érdekeit idegen érdekeknek rendelte alá.* A magyar nép csak akkor teljesíti történelmi hivatását, hogy ha saját magát szabadítja fel.

Published by the Association of Free Hungarians in Great Britain and the Hungarian Club in London. Printed in Great Britain by S. Sidders & Son, Ltd., 115, Salusbury Road, Kilburn, London, N.W.6 — Examined by Censor.

Károlyi M.

**Az
ANGLIAI MAGYAR TANÁCS
programja**

*Elfogadta az Angliai Magyar Tanács
1944 március hó 28-án Londonban
tartott alakuló ülésén.*

(Kaplan Tibor Ánkorlat 1947 márciusában)
m.

A magyar ellenforradalom 25-éves bűnös politikája, amely Magyarországot a német hódító tervek szolgálatába állította, véres helyzetbe sodorta a magyarságot. A Horthy-Bárdossy, majd később a Horthy-Kállay kormány egészében kiszolgáltatta a németeknek az ország erőforrásait és készleteit és vakon bízva az ígért zsákmány reményében, a magyar népet dicstelen háborúba kényszerítette bele a szabadságukért küzdő népek ellen. Az uralkodó klikk politikája végül is ahhoz vezetett, hogy a németek megszállták Magyarországot, hazánkat német tartománnyá és hadszínterré változtatják.

A magyar nép létérdeke, hogy e szegénytelen és végzetes helyzetből szabaduljon, hogy megtalálja az utat a demokratikus, függetlenségükért harcoló, haladó népek táborába. Ezért szembe kell, hogy szálljon a németekkel és a németeket támogató Horthy-rezsimmel egyaránt. Mert aki a németek ellen hirdet harcot, de a Horthy-uralmat kiméli, az úgy a demokráciának, mint a magyarságnak árulója. Csak elszánt, következetes tettek, bátor kiállás, a demokratikus erők cselekvő tömörülése mentheti meg népünk jövőjét. Véget kell vetni a háborúnak, be kell szüntetni minden hadműveletet az Egyesült Nemzetek csapatai ellen, hogy a magyar nép ne merüljön el a németekkel együtt, hanem velük és a Horthy rendszerrel nyíltan szembeszállva a Szövetségesek oldalán harcolva, biztosítsa helyét egy új, demokratikus Európában.

Ezért fogjon össze minden magyar demokrata mind otthon, mind külföldön, a következő harci program szellemében:

1. Fegyveres harc az országba betört német hordák kiverésére és a Horthy-Sztojay hábkormány elkergetésére.
2. A földalatti mozgalom támogatása és legszélesebb kiépítése a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front körül — minden Hitler-ellenes és Horthy-ellenes erő mozgósításával — olyan harci szervvé, amely céltudatosan segíti a Szövetségesek hadműveleteit, hasonlóan Franciaország, Csehszlovákia és Jugoszlávia népi megmozdulásaihoz. A feloszlott legális ellenzéki pártok és szervezetek földalatti munkájának kiépítése és hűveik mozgósítása a Függetlenségi Frontban.
3. A német és Horthy-magyar hadvezetés és hadiipar elleni szabotázs minden rendelkezésre álló eszközzel való előmozdítása, mert csak cselekvő ellenállással menthetjük meg az országot.

4. A helyi ellenállás szerveinek kiépítése városban és falun egyaránt. Partizán csapatok létesítése és támogatása országsszerte. Vállvetett harc Tito hadseregével, a kárpátaljai ukrán partizán csoportok cselekvő támogatása és a szláv népek szabadságharcosainak segítése.
5. Felhívás a magyar katonákhoz, hogy tagadják meg az engedelmességet, szökjenek át a szövetséges csapatokhoz vagy alakítsanak partizán csoportokat és forduljanak szembe a németekkel és a kormánnyal.
6. Bátor kiállítás, amely az egész magyar néppel megérteti, hogy a szláv népekkel és a többi harcra kész szomszédokkal való baráti együttműködés az előfeltétele annak, hogy a magyarságnak megfelelő helye legyen Európa népei között. Szoros baráti együttműködésben akarunk élni Angliával, a Szovjet-Unióval és a szomszéd népekkel, — csehszlovákokkal, jugoszlávokkal — valamint a fasisztáktól megtisztult Ausztriával és Romániával, Nagybritanniával, Szovjet-Unió és az amerikai Egyesült Államok vezetőinek a teheráni értekezleten hozott határozatait szellemében.
7. Harc az uralkodó klikk törekvése ellen, hogy az ezeréves „Szent Istváni történelmi jogokra” hivatkozva uralmát a szomszéd népekre és államokra kiterjessze. A magyar felsőbbrendűséget hirdető imperialista politika akadályozza a szomszéd demokráciákkal való kiegyezést: háborút akar, nem pedig békét a szláv népekkel; feudál-fasisztát, nem a dolgozók Magyarországot; német orientációt, nem pedig orientációt a szláv népekkel való baráti együttműködésre. A bécsi döntéseket, a kárpátaljai és a jugoszláv területek megszállását nem ismerhetjük el helyesnek és jogosnak. Mély meggyőződésünk, hogy a magyar nép a hitleri Németország és a Horthy rendszer elleni harcával megszerzi a Szövetségesek és a szomszéd népek bizalmát és segítségét. Ugyanúgy bízunk abban, hogy az új, demokratikus Magyarország területét a békekötéskor a Szövetségesek és az érdekelt nemzetek az igazság és méltányosság szellemében fogják megállapítani.
8. Horthy Miklós, az ország elsőszámu háborús bűnösének és az összes többi háborús bűnösnek a megbüntetése.
9. Harcunk végcélja a feudál-fasisztus megsemmisítése és a haladó, demokratikus Magyarország megteremtése. Az új demokratikus Magyarország csak úgy alakulhat ki, ha a Horthy-rendszert a nép képviselőinek kormányzata váltja fel, amely a következő követeléseket valósítja meg:

- (a) Demokratikus szabadságjogok biztosítása. Demokratikus és antifasiszta pártok szabad szervezkedése. Helyi önkormányzati szervek demokratikus kiépítése. Reakciós törvények (zsidótörvények, stb.) eltörlése. Fasiszta és reakciós pártok, szervezetek feloszlátása. (Volks-Bund, Nyilas-pártok, a Nemzeti Ujjászületés Pártja, Magyar Élet Pártja, Nemzeti Munkaközpont, Nemzetvédelmi Szövetség, Vitézi Szék, TESZ stb.).
- (b) Az összes állami és közintézményeknek fasiszta és reakciós elemektől való megtisztítása és ezen szervek demokratizálása.
- (c) A háboru és a reakció ellen folytatott harcért bebörtönzött politikai foglyok szabadonbocsátása és rehabilitálása.
- (d) Messzemenő földreform: a nagybirtok felosztása a nincstelenek, törpebirtokosok és kisgazdák között. A kisgazdák megsegítésére irányuló mezőgazdasági politika.
- (e) A háborus bűnösök vagyonának elkobzása és népjóléti célokra való felhasználása. Átfogó szociális politika a lakosság életszínvonalának emelésére. A német tőke kisajátítása.
- (f) Demokratikus kormány alakítása minden olyan népréteg képviselőiből, amely aktívan részt vesz a háboru és a Horthy-rendszer elleni harcban. Alkotmányozó országgyűlés egybehívása általános, egyenlő, titkos választójog alapján, amely érvényre juttatja ezen néprétegek akaratát azoknak a szükséges intézkedéseknek a keresztülvételére, amelyek biztosítják Magyarország szabadságát, függetlenségét, békéjét és felvirágzását.

Megalakítottuk az Angliai Magyar Tanácsot, amely összefogja mindezeket, akik hajlandók e harci program szellemében cselekedni. A Tanács céljaul tüzi ki, hogy mind az otthoni, mind a külföldi magyarsággal való együttműködést megteremtse.

Az Angliai Magyar Tanács

nevében

KÁROLYI MIHÁLY, s. k.

kommunista sejtekben dolgozókat hazatérésük után a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága 1942-es érvényű tagsági igazolvánnyal vette fel.

Londonban 1946. február 21-én a Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete és a Londoni Magyar Klub közösen ünnepelte a Vörös Hadsereg fennállásának 28. évfordulóját, PUDOV alezredes megköszönte BUDAY Györgynek s a mozgalomban részt vevő londoni magyaroknak azt a lelkes ünnepelést, melyben a Vörös Hadsereget részesítették — írta a svájci antifasiszta ellenállók *Egység* című lapja 1946 márciusi számában.

II.

ANGOLSZÁSZ IRODALOM MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

HITLER már 1923-ban a kultúrát jelölte meg a bajok forrásaként. Hatalomra jutván, tíz esztendő múlva hozzálátott a bajok forrásának megszüntetéséhez. Egyike az első korabeli hiteles dokumentumoknak, a *Barna könyv* szemléletesen ábrázolta a kultúra üldözését:

„Az S. A. csizmái tapodják széjjel a legnagyobb tudósok és művészek életművét . . . Hitler Németországában nincs már hely a szellem szabadságának eszméi részére . . . A haladó szellemű irodalom máglyahasábjai a német városok főterein messze láthatóan hirdetik lángnyalábaikkal, hogy a barna pestis nem csak fizikailag akarja kiirtani a legbátrabb és legönzetlenebb antifasiszta harcosokat, hanem, hogy mindent meg akar semmisíteni, ami a *polgári kultúrában* életképes és értékes . . .”⁹

1942-ben már a harmadik indexet adta ki a német propagandaminisztérium; az angolszász írók tiltott műveivel. 1520 szerző szerepelt a listán, közöttük CHESTERTON, GALSWORTHY, D. H. LAWRENCE, MAUGHAM, SHAW, WELLS, FAULKNER, HEMINGWAY, Thornton WILDER. Már az előző index — mely a „fajilag idegen” tárgyú műveket tartalmazta, többek között BYRON, DEFOE, DICKENS, James JOYCE, Walter SCOTT, SHAKESPEARE és CHAPLIN műveit is felsorolta.¹⁰

Az egymás után kibocsátott listák alapján 1933-tól kezdve német precizitással „tisztították” meg a birodalmat a „mérgező” írásoktól. Közben Magyarországon egy ellenkező irányú folyamat indult; csendesesen érlelődött a szellemi ellenállás — ahogy SZENES Erzsí költő kifejezte: a lélek ellenállása —, melynek lényeges eleme éppen annak az irodalomnak a terjesztése volt, amelyet a német minta alapján a hivatalos Magyarország is halálra ítélt.

MARX megállapítása, mely szerint az ellenforradalmi talaj is forradalmi, igazolást nyert az 1919 utáni Magyarországon: „... a fasiszmusba való át-

9. *Barna-könyv Hitler-Németországról és a lipcei perről*. FÁBRY Zoltán előszavával. (Szerk. BALOGH Edgár.) Bratislava (1934), Schwarz. 143 p., 8 ill.

10. Népünnepély az Opera előtt. — PÁLVÖLGYI Endre: *Könyvek a vádlottak padján*. Bp. 1970, Gondolat. 216—217. p.

menet minden dicstelensége ellenére Magyarország *ideológiailag* igen komoly ellenállást produkált a hitlerizmus ellen" — írta LUKÁCS György.¹¹

1939-ben létrehozták a *Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatalt*, melynek hatásköre nemcsak a könyvekre terjedt ki, hanem a határokon beérkező valamennyi kiadványfajtaára. A hivatal az ellenőrzést a német, angol, francia cenzorokon kívül horvát, román, szlovák és más cenzorok útján végezte. Négy évi tapasztalat után a hivatal vezetői megállapították:

„... a németországi könyvbehozatal csökkent és ugyanakkor emelkedik a svájci, illetve más külföldi behozatal. És ez érthető is. Köztudomású ugyanis, hogy a Harmadik Birodalom az írók, költők munkásságát is a propaganda szolgálatába állította. A magyar olvasó tehát német helyett más irodalom után érdeklődik és így könyvkereskedőink főként svájci német — francia könyvkereskedőktől szerzik be szükségleteiket. Amikor a Tauchnitz-féle Albatros-sorozat megszűnt, Stockholmban alakultak hasonló célú vállalatok, amelyek angol szerzők műveit adják ki olcsó áron és ez az oka annak, hogy az utóbbi időben a svédországi könyvbehozatal annyira megélnékölt. Hogy mi iránt érdeklődik a magyar olvasóközönség, azt legjobban jellemzi a legnagyobb svájci könyvterjesztő vállalat folyó évi szeptember havi beszámolója, amelyben 43 állam közül Magyarország szerepel 54 691 09 frankkal, mint a legnagyobb megrendelő... A rendelet 5120/1943 (M. E.), mely a KSH kezéből kiveszi és a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter hatáskörébe utalja a külföldről érkező kiadványok vámkezelését, mindenesetre alkalmas arra, hogy a külföldi könyvek érkezését, megrendelését meglassítsa, ami külpolitikai szempontból egyáltalán nem kívánatos. Ez a komplikált eljárás minden bizonnyal előbb-utóbb gátat vet mindenféle svájci, stockholmi megrendelésnek, hogy szabad utat engedjen annak a német irodalomnak, ami a magyar közönségnek nem kell.”¹²

Az erőteljesen propagált német irodalom tehát nem kellett a magyar közönségnek. Kellett azonban az üldözött, az emigrációba kényszerített, megsemmisítésre ítélt német irodalom; kellettek THOMAS MANN, FRANZ WERFEL, STEFAN ZWEIG, WASSERMANN és más menekült német írók művei; s nőtt az igény más népek üldözött irodalma iránt.

Az elnyomásra a magyar könyvkiadás tettekkkel válaszolt. Az Athenaeum 1942-es kiadású sorozata¹³, az európai irodalom kincsháza mintegy választ fejezett ki a hitleri kultúraírtás kihívására.

Az 1944-ben mártírhaltálalt halt tudós irodalmár-könyvtáros, HALÁSZ GÁBOR szerkesztette az angol antológiát. Előszavából idézünk:

... A megbízhatóság érzése vonzotta irodalmához az idegent is. Shakespeare és a nagy költők elragadták, hosszú lázakat élt át a shakespeare-i zseni, a byron-i végzet, a wilde-i szépség mámorában, romantikusainak a legtisztább művészi extázist köszönhetette, de az irodalom egészéhez figyelem és komoly ragaszkodás fűzte; megbízott benne, mint az angol szövegben és tudta, hogy csak hasznára lehet. A felvilágosodás erkölcsi, a liberalizmus gazdasági, a viktoriániz-

11. LUKÁCS György: *Magyar irodalom — magyar kultúra*. Vál. tanulmányok. Szerk. és vál. FEHÉR Ferenc és KENYERES Zoltán. Bp. 1970, Gondolat. 641. p.

12. Pro Memoria. OL KSH 1943. nov. 20.

13. KERESZTURY Dezső: *A német irodalom kincsháza*. Szerk. — —.

RUZICKA Pál: *Az olasz irodalom kincsháza*. Szerk. — —.

ILLYÉS Gyula: *A francia irodalom kincsháza*. Szerk. — —.

HALÁSZ Gábor: *Az angol irodalom kincsháza*. Szerk. — —.

(Az európai irodalom kincsháza.) Bp. 1942, Athenaeum.

mus politikai elveit úgy szállították át a buzgó közvetítők a kontinensre, mint nélkülözhetetlen iparcikkeket, a civilizáció előfeltételét. Angol írókat olvasni nemcsak szórakozás volt, hanem feladat, Angliában járni nemcsak kirándulás, hanem tanulmányút. A renaissance és a barokk angolja még a kontinenstől tanult, Locke-tól kezdve kezdte visszaadni a kölcsönt; a sziget tanítványainak hosszú sorát nem kisebb írófejedelem nyitotta meg, mint Voltaire. A canterbury-i fogadóban a tizenkilencedik században európai zárandokok adtak találkozót.

Természetesen nem hiányoztak közülük a magyarok sem. Bessenyei lélekben követte Voltaire-jét Angliába és Pope-hoz kapcsolta a maga töprengéseit. Kazinczy Sterne humorán derült, Young érzékenységén könnyezett. A reformnemzedék Macaulayhoz és társaihoz tanulni sietett és hűségesen tolmácsolta is a tanultakat. A romantika Shakespeare-n felbátorodott és Byrontól vérszemet kapott, a századközépi realizmus az angol regényírókon öntudatosult. Vörösmarty, Petőfi, Arany költői erejét próbálta a halhatatlan drámákon, Szász Károlyék műfordító gárdája tudó alázatát. A népi érzés a skót Burns-t kereste meg magának, a szabadságvágy az ír Moore-t. A századvég a byronizmusból ocsudva, meghódította magát Byront Ábrányi Emil ragyogó fordításával, szentesítette Burns népszerűségét Lévy József nemes közvetítésével, betakarította a regényírók dús termését, számot vetett politikai és közgazdasági mestereivel, Darwin-ban és Spencer-ben hódolt a korszerű tudománynak, csak éppen a korszerű költészetről feledkezett el. Felfedezése újra teremő művészekre várt, a Nyugat nemzedékére.

Velük újjáéledt a Shakespeare-tolmácsolás, kibomlottak Milton mély lírai színei, tökéletes zenével szólaltak meg Shelley és Keats éteri hangjai, érett, arany pompába öltöztek a nagy viktoriánusok, Tennyson és Swinburne, bágyadt, őszi fényben a nagy dekadens, Wilde. Szellemtől és tartalomtól szinte függetlenül az idegen vers önmagáért, hangzásának ezer csodájáért született újjá e műves költők, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád kezén, képek, hasonlatok szikrázó tűzijátékáért, a sohasem elég szépségért...

Szemelvényeink kettős folyamatot próbálnak érzékíteni: az átadó irodalom kibontakozását, stíluscseréit, ismétlődő és eltűnő motívumait, kedvenc témáit és nagy egyéniségeit, az önismeret állomásait, de ugyanakkor a befogadás mikéntjét, a magyar ízlés visszahatását a feléje áramló hatásokra."

Míg majd egész Európa fölött ott lebeg a horogkeresztes zászló, miközben a náci Németországban, s a seregei által letiport országokban megsemmisítik a szellem legjobbjainak alkotásait; miközben nemtelen háború és emberellenes uszító propaganda választja el Magyarországot a szövetségesektől — bátor magyar kiadók az elnémitásra ítélt progresszió legjavának próbálnak teret nyújtani. Világirodalmi antológiákat szerkesztenek, klasszikus és modern művek jelennek meg az üldözött magyar írók fordításában, a magyar könyvkiadás őrzi az emberi-európai gondolat integritását.

A második világháború idején, 1939 és 1944 között majdnem háromszáz, angoltól fordított szépirodalmi munka jelent meg Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár Növendéknaplóinak tanúsága szerint az arány a következőképpen alakult:

1939:	30 mű
1940:	35 mű
1941:	45 mű
1942:	50 mű
1943:	75 mű
1944:	34 mű

Összesen: 279 mű

Ezt a számot azonban — több okból — nem tekinthetjük teljesen hitelesnek. Éppen az adott politikai viszonyok miatt feltehető, hogy még a legálisan működő könyvkiadók sem küldték be minden megjelent mű kötelespéldányát a nemzeti könyvtárba, s fokozottan érvényes ez a féllegális, és különösen az illegális kiadók és nyomdák esetében. Emellett, a filléres ponyvakiadásokat jelen felmérésnél nem vettük tekintetbe.

Egy 1945-ös, háború utáni felmérés szerint 1940 és 1944 között az angoltól fordított könyvek átlagban az összes fordítások 40 százalékát teszik ki; minden második külföldi szépirodalmi munka szerzője angol, illetve amerikai.¹⁴ BAK János még a háború alatt jegyzéket tett közzé *Mit olvas Magyarország* címmel; az 1940–1941-ben legnagyobb példányszámban eladott könyvekről.¹⁵ Az angoltól fordított művek között az első helyen itt a következők állnak: STEINBECK: *Érik a gyümölcs*, John ERSKINE: *A boldogtalan Villon boldog napjai*, BROMFIELD: *Éjszaka Bombayban* — és természetesen az *Elfújta a szél* című bestseller.

A *Népszava* Válaszolnak a munkáskönyvtárosok című cikke 1943 végén beszámolt a budapesti és pestkörnyéki munkáskönyvtárosok munkaközössége által kidolgozott mintakönyvtár-jegyzékről¹⁶, melyen a leggyakrabban előforduló művek között az angoltól fordítottak a következők voltak: STEINBECK: *Érik a gyümölcs*, Jack LONDON: *A vaspata*, Upton SINCLAIR: *Petróleum*, és három TRAVEN-regény: a *Taliga*, *Gyapotszedők*, *Halálhajó*.

A háború alatti magyarországi könyvkiadás több komponensből alakult ki, különböző okok motiválták a fordítandó művek kiválasztását, illetve kiadását. Szerepet játszott a nagyobb kiadók részéről a „jó”, az „igazi művészet” iránti vonzalom, a kultúra tisztelete — s ez sok esetben egybeesett az üzleti vállalkozás eredményességével. A kiadói célkitűzéseket jelentősen motiválta az etikai-humanitárius szempont: kenyeret adni az üldözött íróknak, tanúbizonyosságát az emberi szolidaritásnak, ezzel is kifejezésre juttatni a szembenállást vagy legalábbis elhatárolást a háborúval és a fasiszmissal szemben. Ezért a háború idején, a hitleri Németország mellett elkötelezett Magyarországon, éppen a hitlerizmus által üldözöttek műveit kiadni — a szellemi ellenállás speciális megnyilvánulásaként értelmezhető. Még jobban tanúsítja ezt az álláspontot az álcázás, az illegális kiadók tevékenysége, olyan művek közzé tétele, melyek — bár áttételesen — szinte közvetlenül szolgálták a fasiszmus elleni harcot, továbbá a földalatti mozgalom író-tagjainak fordításai, az álnéven kiadott könyvek.

Klasszikus művek, jelentős kortársi alkotások és bestsellerek alkotják a zömét az 1939 és 1944 között Magyarországon kiadott angolszászból fordított munkáknak.

Az 1939-es évben két SHAKESPEARE-művel találkozunk Singer és Wolfner kiadásában. Budafokon adtak ki egy TENNYSON-elbeszélést. A *Collection of English Authors* sorozatban jelent meg Oscar WILDE *The happy prince*

14. SZABÓ Zoltán: *Könyvek külpolitikája*. = *Új Magyarország* 1945. szept. 4.

15. BAK János: *Mit olvas Magyarország?* A legnagyobb példányszámban eladott Magyar Könyvek jegyzéke. = *Magyar Kultúrszemle* 1940. 293. p.; 1941. 126–127. p.

16. *Válaszolnak a munkáskönyvtárosok*. = *Népszava* 1943. dec 12.

című műve. A Szép Írások sorozat egyik darabja Somerset MAUGHAM *Kardacsony Párizsban* című regénye volt. FRANKLINÉK adták ki *A tulsó parton* című GALSWORTHY-regényt BÁLINT György fordításában.

Kitűnő írók tolmácsolásában számos angol bestseller látott ez évben napvilágot. A Dante például négy CRONIN-regényt adott ki SZINNAI Tivadar (*Ezt látják a csillagok; Réztábla a kapu alatt*), illetve BENEDEK Marcell (*Három szerelem; A kalapkirály*) fordításában. A *Réztábla a kapu alatt* 1939-ben, két év leforgása alatt, a tizenegyedik kiadást érte meg. Első ízben 1937-ben jelent meg magyar nyelven; a *Szép Szó* 1937 decemberi számában a fordító mutatta be elismerően, kiemelve a karriervágy és a hivatástudat közötti ellentmondás morális problémájának művészi megoldását.

1940-ben a klasszikusok — BYRON, DEFOE, SWIFT — mellett megjelennek a munkásmozgalomban terjesztett, a hatóságok szemében eleve gyanús, „lázáító” írók művei. Az Athenaeum Jack LONDON-könyvekkel lép a „piac”-ra, a Singer és Wolfner-cég kiadja STEINBECK 1939-ben született és világsikert aratott *Érik a gyümölcs* című regényét. MAUGHAM *Örök szolgaság-a* a Szépirodalmi Céh könyvsorozatában, a Nobel-díjas Sinclair LEWIS *Egy amerikai színész* című regénye a Pantheonnál jelent meg. DÉRY Tibor fordította a Dante kiadó számára Richard LLEWELLYN *Hová lettél drága völgyünk*, és BROMFIELD *A farm* című regényét. BÁLINT György fordította John KNITTEL *Marokkói kaland*, HEVESI András Virginia WOOLF *Évek*, FODOR József CRONIN *II. kórterem* című regényét. Jack LONDON fordítói között szerepelt TERSÁNSZKY Józsi Jenő neve is.

1941-ben tovább folyt a klasszikusok kiadása, illetve újrakiadása. Ezzel párhuzamosan új kiadásokban jelentek meg az akkor legnépszerűbb írók — BROMFIELD, CRONIN, KNITTEL, LLEWELLYN, MAUGHAM, H. SPRING, STEINBECK — művei. Gazdagodott a szerzői névsor, ekkor ismerték meg a magyar olvasók Graham GREENE nevét, akinek *Hatalom és dicsőség* című munkáját az Athenaeum adta ki SÖTÉR István fordításában. A Franklin kiadó jól válogatott, Külföldi regényírók nevű sorozatában jelent meg Richard HUGHES *Örvényben* című regénye GYERGYAI Albert bevezetőjével, BOLDIZSÁR Iván fordításában, továbbá Aldous HUXLEY *És múltnak az évek* című regénye, melyet SCHÖPLIN Gyula fordított NAGYPÁL István álnéven. A Nova BRAUN Soma tolmácsolásában adta ki Frank SWINNERTON-tól a *Két feleség*-et.

Az 1942-es esztendő újabb gazdagodást hozott a könyvkiadásban. Ekkor jelent meg Az európai irodalom kincsesháza sorozat, beleértve a már említett HALÁSZ Gábor által szerkesztett angol antológiát. Ez a kiadvány, a háború kellős közepén, állásfoglalást jelentett, fémjelezte a hazai értelmiségi elit humanista törekvéseit, eszmei-politikai szimpátiáit. Politikai állásfoglalást jelzett Beecher STOWE *Tamás bátya kunyhójának* új kiadása is. Új fordításokban kerültek az olvasók kezébe a világirodalom jelentős értékei. A Franklin adta ki a BYRON, SHELLEY, KEATS műveiből összeállított antológiát Cs. SZABÓ László fordításában. DICKENS *Nehéz idők* című művét SÖTÉR István, MORUS *Utópia*-ját GERÉB László fordította. Újból kiadták WILDE műveit, a *Költeményeket* KOSZTOLÁNYI Dezső, *A boldog herceg*-et HONTI Rezső fordításában. Új kiadásokat értek meg az elmúlt év legkeresettebb darabjai, s néhány új szerző csatlakozott a listához. Második kiadás-

ban bocsátotta ki a Bibliotheca Charlotte BRONTË *Jane Eyre*-t *A lowoodi árva* címmel. Az *ördög sarkantyúja* című MAUGHAM-regényt, GAUGUIN életregényét DEVECSEKINÉ GUTHI Erzsébet fordításában Bárd adta ki. Ez évben jelent meg Magyarországon első ízben Charles MORGAN-regény, *A láng*, SCHÖFFLIN Gyula fordításában.

A fordítók közül többen ekkor már nem szerepelhettek saját nevükön. Upton SINCLAIR *A szerelem kálváriája* című regényének borítólapján fordítóként a KOLLÁR Ferenc név áll, egyike a filozófus — író SÁNDOR Pál illegális neveinek. Jelentős kiadványa a Danté-nak G. B. SHAW *Művészszerelm* című munkája, SZINNAI Tivadar fordításában. A könyv színes borítólapját a neves szocialista művész, BORTNYIK Sándor tervezte.

1943-ban, 1939-hez viszonyítva, háromszorosára nőtt az angolszász nyelvről fordított művek száma. Új kiadásokat értek meg a közönségsikert aratott könyvek, emellett gazdagodott a klasszikusok fordításirodalma is. Az Officinánál jelent meg DICKENS *Karácsonyi ének*-e KÁRPÁTI Aurél bevezetőjével; az Antiqua nyomdából került ki Mark TWAIN-től a *Koldus és királyfi* MÁNDY Iván átdolgozásában; a Grill adta ki DEVECSEKINÉ GÁBOR fordításában STEVENSON *Kincses sziget*-ét és THACKERAY *A hírság vására* című regényét DEVECSEKINÉ GUTHI Erzsébet fordításában. Ugyanez a mű a Franklin kiadónál VAS István fordításában is megjelent. A rövid életű Phönix-kiadó — melyet a politikai rendőrség 1943. évi bizalmas jelentése így minősített: „a kiadó neve célzatos. Phönix, a poraiból feltámadt tűzmadár, az újjáéledt bolsevizmus”¹⁷ — a Klasszikus Írások sorozatban kiadta John Stuart MILL *A szabadságról* című tanulmányát. Ez évben három SHAKESPEARE-műről is számot adhatunk: ARANY János fordításában újból megjelent a *Hamlet*; KOSZTOLÁNYI fordításában a *Lear király*, a *Szonettek*-et KESZTHELYI Zoltán ültette át magyarba. Új kiadást ért meg KARDOS Tibor tolmácsolásában a Franklin kiadónál MORUS *Utópia*-ja. A Vajda János Társaság tette közzé KEATS *Válogatott versei*-t PÁL Endre fordításában. A munkásmozgalomban betöltött szerepe miatt rendőri felügyelet alatt álló TISZAY Andor tolmácsolásában jelent meg Edgar Allan POE kisregénye, az *Artur Gordon Pym, a tengerész*.

A kortársi irodalom vonatkozásában is gazdag az 1943-as év. Charles MORGAN két regénye, *A forrás* és *Az utazás* jelent meg a Franklin Külföldi regényírók sorozatában, Sinclair LEWIS-től a *Fő-utca* a Nagy regények, nagy sikerek darabjaként. Singer és Wolfner adta ki STEINBECK *Egerek és emberek* című regényét BENEDEK Marcell fordításában, SZALAI Lajos rajzaival. A Vigilia kiadásában jelent meg Thornton WILDER *Sorsom az éj* című könyve SZENTMIHÁLYI Jánosnak, a rövid életű Codex-kiadó egyik alapító tagjának a fordításában. A Nobel-díjas SHAW-t két munka képviselte ez évben, a *Mr. Conolly házassága* SZINNAI Tivadar és a *Trefusis úr* SZÖLLŐSY Klára fordításában. Több Upton SINCLAIR-regény is megjelent, a *Letűnt világ* harmadik, az *Alkohol* második kiadásban. BRAUN Soma fordításában a Nova adta ki az író *Hajszja a pénz után* című regényét. SÁNDOR Pál — aki nek illegálisba kellett mennie mozgalmi munkája és az inkriminált *Filozó-*

17. Párttört. Int. Arch. Vörös Könyv 28. A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma.

- Dengi Jakab** rk., 1907., Arad, földműves, rom., szegedi rk. 3.678/1930., örökre. U
- Denkán, Traján** g. kel., 1898., Kisorosz, napszámos, rom., szegedi rk. 7.198/1936., örökre. U
- Denkmayer Ernő** rk., 1912. XII. 31., Losonc, keresk. segéd. K
- Denksz Nándor** rk., 1890. I. 7., Bécs, gépész. KB
- Dentelbaum Friderika** férj. özv. **Fleischmann Lipótné** izr., 1896., Nemeskiskutas, osztr., KEH. 6.392/1928., örökre. U
- Dentsok Géza** rk., 1893. I. 2., Soroksár, géplakatos. M
- Deogaro János** rk., 1887., Temesvár, rom., B. M. 199.055/1925., örökre. U
- De Pol Sersen** rk., 1907., ol., veszprémi rk. 159/1933., örökre. U
- Depolli (de Polli) József Miklós** rk., 1892., Fiume, sofőr. D † † †
- De-Polo Antal** rk., 1907., Sarajevó, nyomdász, jug., B. M. 126.541/1927., örökre. U
- Dér István** izr., 1908. VIII. 9., Orosháza, asztalos. M
- Dér István** rk., 1902. V. 3., Zagyvaróna, kőműves. KB
- Dér János** rk., 1911. IV. 8., Győr, üvegfüvő. KB
- Dér József** rk., 1901. IV. 16., Jánoshalma, géplakatos. (KB)
- Dér Mihály** rk., 1897. IX. 28., Torókszentmiklós, napszámos. KB
- Dér (azelőtt Deutsch) Miksa** izr., 1889., Sárospatak, gyógyszerész-segéd. K
- Derzbach** nevek **Derzbach** alatt találhatók.
- Derezy István** rk., 1877. VI. 3., Klagenfurt, lelkész. M
- Derecskei János** rk., 1870. I. 24., Rácalmás, napszámos. M
- Derenesényi Piros** férj. **Chlepkó Józsefné** rk., 1916. VIII. 28., Bolykvásár, háztartásbeli. K
- Dérier Iván** dr. 1884. III. 2., Malacka, cseh-szlovák politikus, igazságügyi miniszter. A
- Dér Lajos** rk., 1894., Osztrólua, géplakatos. K
- Deres István** ref., 1893. IV. 3., Haiduszoboszló, ablaktisztító. M
- Deres Lajos** rk., 1882. X. 28., Gölle, asztalos. KB
- Déri Gyula** g. kel., 1888. VIII. 18., Zaránd, tanítóképzői tanár. K
- Déri Imre** 1889. III. 5., Budapest, hírlapíró. A
- Déri Tibor** izr., 1894. X. 18., Budapest, író és magánhivatalnok. M
- Deris Sándor** rk., 1892. VII. 17., Kaposvár, pincer. KB
- Derka Károly** rk., 1882. VI. 3., Pápa, kőműves. KB
- Derkai Nándor** rk., 1906. X. 29., Budapest, cipész. KB
- Derkits Anna** rk., 1876. Grossmüribisch, napszámos, német, szombathelyi rk. 1.478/1938., 1940. VIII. 13-ig. U
- Derletka József** gk., 1893., Gepován, napszámos, or., B. M. 251.305/1927., örökre. U
- Dervár Vendel** rk., 1876. VII. 2., Felsőszentmárton, napszámos. M
- Dervarics Antal** rk., 1887. VI. 11., Muraszombat, géplakatos. (KB)
- Dervarics Győző** ág. ev., 1902., Budapest, szabó. esszl., B. M. 143.308/1926., örökre. U
- Derzbach Pál** ág. ev., 1882. XI. 28., Jászalsószentgyörgy, asztalos. KB
- Derzsi József** gk. 1876., Drohobic, napszámos, lengy., hatvani r. kir. 270/1934., örökre. U
- Dessán Idel** izr., 1896., Lemberg, szabó, lengy., B. M. 12.986/1920., örökre. U
- Deszancsics Zsófia** gk., 1900., Hercegszöllös, hivatalnoknő. A
- Deszberg (jelenleg Darvas) Simon** dr. izr., 1892., Budapest, újságíró. K

DÉRY Tibor adatai a horthysta politikai rendőrség Fekete könyvében. (M=megbízhatatlan)

fiai Lexikon szerkesztése miatt — SAFÁRY Ferenc álnéven fordította Bret HARTE *Három társ* című regényét.

1944-ben, az utolsó háborús esztendő március 19-ig terjedő rövid szakaszában is harmincnál több angolból fordított szépirodalmi munka jelent meg Magyarországon. Miközben a németek megszállták az országot, a régebben útjukra indult könyvek eljutnak az olvasókhoz. KÉRY László fordításában jelent meg az amerikai Willa CATHER regénye, *A félvér*; RAICS István zenekritikus-műfordító tolmácsolta CHESTERTON *Muzsika* című verseskötetét; SUPKA Géza szerkesztette Rózsavölgyinél a Joseph Conrad Regényei sorozatot, ennek egy darabja, a *Látomás a vizek felett* 1944-ben jelent meg TISZAY Andor átdolgozásában. A mozgalmi munkájáért 1919 ősze óta számon tartott PALASOVSKY Ödön fordításában jelent meg Bret HARTE *Hajó a város közepén* című regénye. A DÉRY Tibor által fordított HILTON-regény, *A kék hold völgye*, harmadik kiadását érte meg.

HUXLEY *Két vagy három Grácia* és *A vak Sámson* című regényei a Külföldi regényírók sorozatban láttak napvilágot, akkor, amikor a fordító HEVESI András a francia ellenállási mozgalom önkénteseként hősi halált halt; KNITTEL *Marokkói kaland*-ja harmadik kiadásban kerül az olvasók kezébe, amikor fordítója, BÁLINT György már halott; MAUGHAM *Színház*-a az Athe-naeum-nál jelenik meg s a fordító SZERB Antal — munkatáborban; *A mocsár* című Upton SINCLAIR-regény tolmácsolóját, BRAUN Somát SAS-behívóval vitték büntetőszázadba, s gyilkolták meg, miközben ezek olvasták itthon az általa fordított könyvet.

Az 1944-es év utolsó kiadványaként említjük MACAULAY esszéjét NAGY Frigyesről. Kiadása a megjelenés időpontjában nem nélkülözhetette a célzatosságot: angol író a németekről, SZIGETI József fordításában.

Az emberi-írói gondok bensejébe s nem utolsósorban a korabeli légkörbe nyújt hű bepillantást DÉRY Tibor visszaemlékezése:

„... Már hosszabb ideje úgynevezett szabad író voltam, hivatal nélkül, szabadnak pedig annyiban szabad, hogy írhattam, amennyit s amit akartam, csak épp nem nyomtatták ki. Nyolc-tíz éve tartott már ez az állapot, 1938-ban történt elítéltetésem óta teljes szigorúsággal. (Annyira, hogy az ítélet után a Pester Lloyd című napilap, melyben egy regényem folyt, ezt a közepén félbeszakítva már másnap beszüntette a közlést, ami, azt hiszem, szinte egyedülálló eset a magyar újságírás történetében.) Szabad író voltam tehát s látszatra már hozzáédződtem ehhez a szabadsághoz, olyasformán, ahogy az életfogytiglan elítélt rab a középkori földalatti kazamatákban idővel megszokja az éjszakai sötétséget s a félmázsás láncokat. Fordításokból éltem vagy egy évtizede, német, francia, angol, olasz nyelvből fordítottam a kiadók kiválasztotta többnyire silány könyveket, javarészt úgynevezett bestseller regényeket. Úgy-ahogy meg is éltem e munkából, a háború éveiben a gombamódra felszaporodott kiadók jóvoltából már elég tűrhetően, még egy más embert is el tudtam kényeremből tartani, s önérzetemet nem sértette, hogy többnyire idegen nevek alatt kellett végeznem a fordításokat. Még mulatni is tudtam a politika olyik bakugrásos bohóctréfáján, mellyel mintha önmagát karikírozta volna. Ízelítőül elmondom, hogy az akkori Magyar Színházban, a Nemzeti után az ország második színházában, épp akkor az én fordításomban játszották az évad legnagyobb sikerét, Gerhart Hauptmann *«Henschel fuvaros»*-t, a címszerepben Kiss Ferenc, a nyilas Színészkamara elnökével, aki az én közreműködésemről persze mitsem sejtett, mivel a fordítás Fodor József költő barátom neve alatt ment. Meg is kerestem vele talán egyhónapi megélhetésemért, a színház ugyanakkor degeszre tömte minden zsebét. Kényérgondjaim tehát a háborúnak ebben az utolsó másfél-két évében nem

voltak különösen szorongatók; a németek bevonulása azonban egyszerre elapasztotta minden kereseti forrásomat. Még egyetlen egy fordításhoz jutottam az egykori író iránt tanúsított rokonszenvből, a Franklin megrendelte nálam Schiller «Haramiák»-jának fordítását azzal, hogy vagy kiadásra kerülhet egyszer vagy soha; ha jól emlékszem Grandpierre Emil, a Franklin egyik lektora fizette ki nekem titokban a honoráriumot... személy szerint egy kis tehertétellel léptem ebbe a korszakba. Nემem szerepelt a rendőrség titkos, ún. Fekete könyvében. Előttöm fekszik ez az Államrendészeti zsebkönyvnek nevezett 972 oldalas könyv, betűsoros jegyzékében nevemmel, születési adataimmal s a sor végén egy M-betűs jellel, melynek jelentését máig sem tudom. Állampolgári «megbízhatatlanságomat» jelezné? Hogy ún. priusom volt, azt tudtam, hisz már két alkalommal elítéltek sajtóvétségért, legutoljára 1938-ban az 1921. t. c. 1. hirhadt törvényeikre alapján «a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntetért» két hónapi börtönre, s a büntetést a Gyűjtőfogházban ki is töltöttem. De hogy a Fekete-könyv nyilvántartásában is szerepelek, arra nem gondoltam...»¹⁸

A régi, jónevű, s tőkével is rendelkező kiadók a különböző okokból felélénkült olvasási éhség kielégítésére a háború idején egyre erőteljesebben vállalkoztak a klasszikus irodalom s az élő világirodalom jeles képviselői műveinek kiadására. Az értékek felszínre hozásában nagy szerepet játszott a kiadónál dolgozó emberek személyisége. Nem tekinthető csak a konjunktúra hatásának vagy a véletlennek, hogy *Az európai irodalom kincsháza* és más külföldi művek az Athenaeumnál jelentek meg. Cégvezetője SÁRKÖZI György volt, lektorai FODOR József, KÁDÁR Endre, Cs. SZABÓ László. (Itt született a harmincas évek végén az országos vihart keltett, kitűnő sorozat, a *Magyarország felfedezése*).

A *Nyugat*, híven haladó múltjához, 1943-ban adta ki BABITS Mihály tollából *Az európai irodalom története* című nagylélegzetű művet. A Singer és Wolfner cég irodalmi igazgatója (előzőleg lektora) BENEDEK Marcell, a kiadó vezetője a Párizsból hazatért FARKAS István festőművész volt — érthető, hogy a bestsellerek mellett haladó modern műveket és klasszikusokat egyaránt törekedtek terjeszteni. A Révai kiadó érdemei közé tartozik, hogy 1941-ben kiadta SZERB Antal háromkötetes világirodalomtörténetét — melyet azután rövidesen kivontak a könyvtárakból, felső utasításra. A háború alatt két értékes sorozatot indított RÉVAI, a Klasszikus mesterek-et és a Világsikerek-et. A FRANKLIN-nál három értékes sorozat élt ezidőben: Két nyelvű remekművek (MACAULEY), A regényírás mesterei (DICKENS, THACKERAY) és a Nagy regények, nagy sikerek (Sinclair LEWIS). A Pantheon Kiadó vezetője, DORMÁNDI László több TRAVEN-mű kiadásával szerzett érdemeket (TRAVEN az 1919-ben Münchenben halálra ítélt Ret MARUT német forradalmár író álneve, aki Mexikóba emigrált és angol nyelven írta regényeit). A Bárd Kiadó indította a Szép Írások sorozatot (MAUGHAM, KNITTEL); több könyvet adott ki BÁLINT György fordításában. A kapitalista bestsellerekről ismert Nova Kiadó „csendes” tanácsadója és fordítója a kiváló tanár-szociológus, a munkásmozgalom magas színvonalon működő propagandistája, a folklór-tudós BRAUN Soma vette rá a kiadó vezetőit a mun-

18. DÉRY Tibor: *Emlékeim az alvilágról*. ZÁDOR István rajzaival. Bp. 1955, Békebizottságok Kiskönyvtára. 11–13., 5–6. p. (A Fekete könyv M betűjele = megbízhatatlan. mgy.)

kásmozgalomban igen népszerű Upton SINCLAIR munkáinak megjelentetésére. Emellett MARX: *A filozófia nyomora* című művét is a Nova adta ki, BRAUN Soma fordításában.

CSERÉPFALVI Imre körül tömörültek a haladó irodalom különböző árnálatait képviselő kommunisták és szociáldemokraták, szociográfusok, polgári liberálisok — közös frontot alkotva a néci-szellem behatolása ellen. A kiadó lektorainak sorában JÓZSEF Attila, FÖLDES Ferenc, HEVESI András, RADNÓTI Miklós, VÁGHIDI Ferenc nevével találkozunk. 1936 és 1942 között nyolc esetben ítélték el CSERÉPFALVIT, izgatás címén. 1941-ben *Mi európaiak* címmel adott ki antológiát.

A Bibliotheca maradandó értékeket produkált a háború idején, többek között SHAKESPEARE, William SAROYAN, Charlotte BRONTË-művek kiadásával. A TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre által indított Officina-könyvtár a múlt kiemelkedő értékeinek — PLATON, MORUS — megszólaltatásán át szólt a jelen, a kor problémáihoz. A Vajda János Társaság érdemei közé tartozik a Flora mundi sorozat létrehívása; ennek keretében adták ki például KEATS költeményeit.

A háborús korszak jelentő hazai vállalkozása volt az Európa Kiadó, mely 1938-as újraindulásakor már többesztendősz hagyományokkal rendelkezett. Bécsben alapította SÁNDOR Pál 1925-ben, majd Új Európa néven indult itthon, de csak egyetlen könyvet, JÓZSEF Attila *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* című verseskötetét adhatta ki. 1938-tól Európa Könyvtár néven MARX, ENGELS, GORKIJ-műveket adott ki, a háború idején SÁNDOR Pál SZENES Lajossal, a Népszava Könyvkereskedés vezetőjével együtt folytatta a progresszív művek kiadását. GORKIJ, TOLSZTOJ, Upton SINCLAIR műveit adták ki, a trafikokon és sarki újságárusokon keresztül juttatták el az olvasókhoz. Nemes irodalom olcsó áron, ezt tűzte ki célul az Európa.

Néhány rövid életű kiadó és egy-egy kisebb nyomda is vállalkozott ebben a nehéz korszakban értékes művek kibocsátására. A BENAMY Sándor által alapított EPOCHÁ adta ki 1944-ben Upton SINCLAIR *Mammonart* című irodalomtörténetét. A Renaissance kiadó nevéhez fűződik a megjelenése után azonnal elkobozott TARLÉ-mű, a *Napoleon* kiadása. 1944-ben ötödik kiadásban bocsátotta ki Upton SINCLAIR *Letűnt világ* című regényét. A Cronos könyvtár és a Phönix kiadó mögött egy áldozatkész munkásmozgalmi ember, az Új Harcos című illegális folyóirat szerkesztője, ORAVETZ István állott, aki hivatásul választotta már első lebukása után a progresszív művek terjesztését. A Klasszikus Írások sorozattal alapozta meg kiadója legalitás-látszatát. Itt jelent meg a fentebb említett J. S. MILL-mű is.

Időtálló művek készültek kis baloldali nyomdáknál is. Ilyen volt a budapesti Klein nyomda, ahol többek között Sinclair LEWIS, Theodor DREISER egy-egy művét nyomtatták; a kisésti Faragó nyomda, ahol FARAGÓ Imre nyomdász MÁTYÁS Ferenc költő segítségével több baloldali könyvet tett közzé, mint például 1942-ben *A nép nevében* című kis verseskötetét JÓZSEF Attila és ILLYÉS Gyula forradalmi verseivel. Az Anonymus nyomdában készült 1943-ban Allen HERVEY *Az utolsó csata* című regénye, 1944-ben ILF-PETROV *A szovjetmilliomos* és TOLSZTOJ *A Kreutzer-szonáta* című műve. A Forrás nyomdából kerültek ki a A kaland klasszikusai sorozatcímével POE, Joseph CONRAD, Bret HARTE írásai.

A hitleri Németországban 1933 nyarától kezdve égetik, a rendszeresen, listák alapján kutatják fel és semmisítik meg a világirodalom jeles alkotásait. A háború idején ez történik a nácik által legázolt országokban is. S paradox módon éppen a hitlerizmus mellett elkötelezett Magyarországon nyer menedéket az Európa országaiban hivatalosan megsemmisítésre ítélt irodalom. A magyar olvasóközönség spontánul vagy tudatosan, idegenkedik a német propagandairodalom termékeitől, igényli és keresi a múlt és a jelen „szabadabb” hangjait, a hivatalos Magyarországgal háborúban álló népek — a szovjet, az angol, az amerikai — íróinak munkáit.

Ez az ellentét azonban nem az egyszerű képlet: népelnyomó, a rossz ügyet szolgáló állam és a szabadságra, békére vágyó széles néptömegek közötti kimondatlan ellentét. A felső vezető rétegek is differenciálódnak a háborús események következtében. A kormányzat egyre inkább jobbra tolódik, de közben éppen saját apparátusának egyes szervei — a Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatal, a különböző minisztériumok — között is nő a szakadék; a politikai és gazdasági érdekek a kulisszák mögött fokozatosan szembekerülnek egymással.

A vezető körök hivatalosan a „liberális-plutokrata” eszmék beáramlása ellen, és a Harmadik Birodalom elveit hirdető kiadványok mellett foglalnak állást, de a gyakorlatban ennek saját apparátusuk sem tud — s egy-egy német, illetve náciellenes hivatalnok személyes motiváltsága útján —, néha nem is akar ennek az állásfoglalásnak eleget tenni.

Az 1938-as sajtótörvény kirekesztette a magyar irodalmi életből az intellektuális helytállás kiváló képviselőinek hosszú sorát. BÁLINT György, BRAUN Soma, DÉRY Tibor, HEVESI András, KESZTHELYI Zoltán, RADNÓTI Miklós, SÁNDOR Pál, SÁRKÖZI György, SZÁVA István, SZERB Antal listára kerülnek, s éppen ők, az ILLYÉS szavaival „felköttendő írók” kapnak megbízatást a kiadóktól a máglyalistán szereplő művek magyarra ültetésére.

Magyarországon sem az irodalom legjobbjai, sem a becsületes kiadók nem szegődtek a fasiszmus szolgálatába; a Stádium nevű fasiszta kiadónál megjelent „regények” nem sorolhatók az irodalom fogalmába. S bár sajnálatos módon majd félmillió kiadványt semmisítettek meg KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály, a fasiszta sajtókamara elnöke által összeállított lista nyomán a papírzúzó malmokban és a német katonai bizottság Naphegy utca 31. alatti raktárában — a háború befejezése után az eredeti művek és a fordítások, közöttük az angolszász irodalom kiváló darabjai is, újjáéledtek.

HUNGARIAN WRITERS IN ENGLAND, ENGLISH BOOKS IN HUNGARY AT THE APOGEE OF THE NAZI REGIME

GY. MARKOVITS

The author outlines the struggle of Hungarian emigrant writers in England against fascism and war during the World War II. Different organizations of Hungarians having taken shelter in London, communists and non-party-men organized common actions to help by effective means those who fought for a more human world. They joined the New Democratic Hungary movement founded and led by Mihály KÁROLYI

and since the spring of 1942 they have helped the armed combat as well by means of wide-spreading use of cultural activity like books, brochures, evenings of music, political lectures and dramatic performances. A Hungarian artist, György BUDAY has designed the woodcut "V", a symbol of Victory, to announce the would-be victory of the Allies. In 1944 the three most important Hungarian emigrant organizations were united and, under the chairmanship of Mihály KÁROLYI, the Hungarian Council in England has been set up. Its programme outlined the tasks of the new, democratic Hungary.

The second part of the paper deals with similar endeavours in Hungary. In England, the exiles campaigned against "the brown plague" in Hungarian; at the same time, hundreds of books came out in the German-satellite Hungary, works by Anglo-Saxon writers that had been listed by the Hitlerists since 1933 among books to be destroyed. Works of MAUGHAM, SHAW, WELLS, HEMINGWAY, Thornton WILDER, JOYCE and SHAKESPEARE were banned almost everywhere in Europe, in all countries occupied by the Nazis. They wanted to destroy everything that proved viable or represented some value in bourgeois culture and the small and subjugated Hungary was the country that, in spite of the strict measures of the authorities, gave shelter to these treasures of human mind. As György LUKÁCS has stated, "despite all ignominy of turning to fascism Hungary offered a stout ideological resistance against Hitlerism". Main evidences of this resistance are the works published in Hungary during World War II, translated from Anglo-Saxon into Hungarian by writers and poets having been persecuted.